

STUDIJE I OGLEDI

Arhe XII, 24/2015
UDK 1 : 299.2
Originalni naučni rad
Original Scientific Article

ŽELJKO ŠKULJEVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici, BiH

KRATKO UVOĐENJE U ATEIZAM

Sažetak: Kao ni u većini drugih stvari, ni u ateizam se ne može uvoditi, promišljati o njemu, bez Starih Grka. Iako neki istraživači spaljivanje Protagorinog spisa *O bogovima* smatraju prvim poznatim primjerom tzv. „intelektualne inkvizicije“ to, naprosto, ne određuje grčkog čovjeka, ali ni njegove bogove *resp.* boginje. Za razliku od hrišćanskog/kršćanskog boga koji zna biti „nepravičan i švirep“, grčki bogovi(nje) imaju ljudski oblik i prijateljski se miješaju sa smrtnicima. Čak i kad su rasrdeni, nisu neumoljivi, ako su, opet, nadljudski, nisu čudovišni. Parabole u kojima se o njima govori pripisuju im dobroćudan i društveni karakter. Bez obzira na neke izuzetke, „to su bila vjerovanja blagih i razumnih ljudi koji su se savjesno oduživali obredima predaka, kojima je bio stran mračni fanatizam...“.

Kada Arthur Schopenhauer kaže da *vjera nije za filozofa*, time se ne poništavaju mogućnosti filozofsko-teološkog dijaloga. Za razliku od uzgajanja dogmatskog „cvijeca“, filozofija se kreće „samo u oblasti onoga što može da se zna...“.

Ključne riječi: ateizam, filozofija, Holbach, vera, religija, teologija

*Ničeova lekcija: između
ta tri monoteizma može
se ne hteti birati.*

M. Onfre, *Ateološka
rasprava*

Ex patribus infidelium...

Negdje pred kraj života Protagora iz Abdere (481-411) napisao je raspravu *O bogovima* i, pošto ju je pročitao u jednoj privatnoj kući, po svojoj prilici Euripidovoj, optužio ga, godine 411., komandant konjice Pitodor za

1 E-mail adresa autora: zeljko.skuljevic@pf.unze.ba

bezbožnost. Iz tih razloga moraše Protagora hitno napustiti Atenu, „a spis mu bude spaljen na atinskom trgu“ (Plato. *Theaet.* 171 D, Cic. *De nat. d.* I 23, 63; *D. L IV, 51 s*). To spaljivanje predstavlja prvi poznati primjer tzv. „intelektualne inkvizicije“ po nalogu jedne države. Bježeći brodom na Siciliju, Protagora se, navodno, utopio. U tom spisu Abderanin², na jednom mjestu, kaže: „O bogovima ne mogu znati ni da jesu, ni da nisu, ni kakvi su obličjem, jer znanje toga mnogo ometa: nejasnoća same stvari i kratkoća ljudskog života“ (Diels 5, frg. 4). Bez obzira na tadašnje mnijenje, Protagora ovim ne poriče postojanje božanske moći, nego samo, *nemogućnost da se postojanje i pojavni oblik bogova racionalno dokažu iz prirode ili istorije*. Eliminišući, na taj način, uticaj kulturnih bogova iz istorijskih dešavanja i etičkih radnji, on čovjeka u njegovim postupcima „postavlja na vlastite noge“, dok neobuzdani individualizam kroti nužnošću pravno uređene države: „Nama je, mislim, od koristi pravednost jednoga prema drugome i vrlina. Zato svaki svakome rado kazuje i upućuje ga što je pravedno i zakonito“ (Plat. *Prot.* 327 B). Za obrazovane krugove mitski bogovi nisu više stjecište (sve)moći puni života i snage: Div više nije neobuzdana snaga „usred oblaka“ koji, s munjom u svojoj moćnoj ruci, može (pro)tresti svijet kad god mu se prohtije; Apolon ne silazi više velikim koracima s Olimpa sličan noći, Atena nije više ona silna boginja od čije je težine škripala osovina Diomedovih kola. *Bogovi su postali sjenke i simboli* (potc. Ž.Š.) kojima su se mogli služiti pjesnici, slikari i vajari, ali su u životu, privatnom i javnom kultu, „živeli još samo kao ostaci poštovanja dostojne prošlosti“.³

Da su stari sofisti bili nepovjerljivi prema tradicionalnom mišljenju i narodskim religioznim predstavama, više je nego očigledno. Ne manje jasno izlazi iz svih izvora i druga činjenica, piše Jodl, „da ih trebamo zamisliti i u punoj suprotnosti prema teologizirajućim pravcima grčkog života, da su se oni veoma skeptično držali prema narodskoj vjeri u bogove, u svakom slučaju ova vjerovanja bila su potpuno izostavljena u njihovom moralnom učenju“.⁴ Upravo pojavom sofistike uzdrmane su osnove teonomne helenske države što je, između ostalog, generisalo svakovrsne optužbe i progone generacije starijih sofista.

I slučaj Teodora *atheosa* (bezbožnika) zaslužuje da uđe u abecedarij ateista. Naime, u spisu *O bogovima* poricao je postojanje ne samo helenskih

2 Znameniti helenista Miloš N. Đurić, na tom mjestu, vidi primjenu tzv. „gnoseološkog relativizma“ na religiju (u *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976., str. 185).

3 *Ibid.*, str. 185.

4 Jodl, F., *Geschichte der Ethik – als philosophischer Wissenschaft; Istorija etike*, V. Masleša, Sarajevo, 1963., str. 8 (preveo N. Smailagić).

bogova, nego i božanstava uopšte, i zbog toga je, pored Dijagore Meljanina i Kritije, u redu mislilaca anatemisanih kao ateisti (Sext Emp. *Pyrrh. Hyr.* III 218, *Adv. Math.* IX 51, 55; Cic. *De nat d.* I 1, 2; 23, 63; 42, 117). Kažu da je, kada je prvi puta istjeran iz Kirene, rekao: „Vrlo lijepo od vas, Kirenjani, iz Libije me tjerate u Grčku“ (D. L. II 8, 103 - 104). Sjedeći jednom prilikom pored hijerofanta Euriklida, upitao ga je: „Reci mi, Euriklide, ko su oni koji se bezbožno ponašaju u vezi s misterijama!“ Vrhovni sveštenik je odgovorio: „Oni koji neposvećenima otkrivaju misterije.“ „Pa onda si i ti bezbožan“, uzvratit će Teodor, „pošto ih objašnjavaš neposvećenima“ (D. L. II 8, 101). Upravo zbog toga, pred areopaskim sudom biće optužen zbog *asebije* (bezboštva), ali ga je „svojom moćnom rečju“ spasao Demetrije Faleranin. Došavši, docnije, u Aleksandriju, uživao je znatan ugled jer ga je Ptolomej I slao tadašnjim dijadosima radi diplomatskih pregovora. Svađalica i dijalektičar po prirodi, on ni pred silnicima nije prikrivao svoju duhovnu nadmoćnost, voltaireovsku otvorenost i podrugljivost, čak ni onda kad mu je Lisimah u svom Sansusiu prijetio smrću (Cic. *Tusc. d.* 43,102, V 40,117; Stob. *Flor.* III 2, 33 H; Plut. *De exil.* 16 p. 606 B). Upitavši ga, tom prilikom, da li je on onaj Teodor koji je bio prognan iz Atene?, odgovorio je: „Dobro si čuo, jer država Atinjana nije me mogla nositi kao što Semela nije mogla nositi Dioniza, pa me je izbacila.“ Kada mu je Lizimah (pri)pomenuo da više ne dolazi k njima, odgovorio je da neće ako ga Ptolomej, ponovo, ne pošalje. Na Mitrasovu (Lizimahov upravnik) konstataciju da on ne ignoriše samo bogove, nego i kraljeve, Teodor je odgovorio: „Kako ignorišem, kad tebe smatram neprijateljem bogova“ (D. L. II 8, 102). Kao da je i Euhemera, prijatelja makedonskog kralja Kasandra (311-297), sustiglo „ateističko prokletstvo“. U svom *Svetom spisu* u najmanje tri knjige, koji je fragmentarno sačuvan, govori se o njegovom putovanju po južnom okeanu na povratku iz Arabije.

Došavši na ostrvo Panheju, našao je zlatan stub s natpisom o najstarijim djelima Urana, Krona i Diva, a otuda je vidio da bogovi nisu ništa drugo nego ljudi i kraljevi, koji su se odlikovali izuzetnom mudrošću i spoljašnjom moći, „pa su im poslije smrti ukazivane božanske počasti“ (Diod. Sic. V 41 - 46; VI 2).

Skoro po pravilu javlja se prizvuk skandaloznosti, „žigosanosti“, kad se za nekog mislioca, u našem slučaju Protagore, Teodora iz Kirene, Euhemera i drugih, kaže da je *atheos*. Filozofija koja „treba da se kreće samo u oblasti onoga što može da *se zna*, nema nikakve veze sa onim u što može ili što treba da *se vjeruje*. Jer zato se i naziva vjerom, što uči ono što ne može da se zna.

Kad bi to moglo i da se zna, onda bi vjera bila nepotrebna...“⁵ Stoga *vjera nije za filozofa*, reći će Arthur Schopenhauer.

Pisca ovog *Kratkog uvođenja...* manje začuđuje činjenica da vladajuća historiografija zanemaruje ateističku filozofiju, nego traženje i iznalaženje prikrivenih zapisa tzv. „sveštenika bezvjernika“. Slučaj Cristovao Ferreira, portugalskog jezuita, koji se pod japanskim mučenjem 1614. odrekao kršćanske vjere i prešao u zenbudizam, više je nego zanimljiv. Nekako u isto vrijeme kad je Descartes radio na *Discours de la méthode* (1636), ovaj prozelita će publikovati „eksplozivnu i radikalnu knjižicu“ *Otkrivena podvala*. Iako se ne može ubrojiti u ateiste, naime, nije se nikada odrekao Boga, na samo tridesetak strana piše ove nevjerovatne redove. Po njemu Bog nije stvorio svijet, duša je smrtna, ne postoji raj i pakao, niti, pak, predestinacija (kaže da se umrla djeca oslobađaju prvobitnog grijeha koji, ionako, ne postoji). Kršćanstvo je izmišljotina, deset zapovijesti su neprimjenljiva glupost, a papa nemoralna i opasna osoba. Dalje navodi da su plaćanje misa, indulgencije, ekskomunikacije, zabrane u ishrani, Marijina nevinost, mudraci sa Istoka, najobičnije koještarije; uskrснуće/vaskrsнуće, nerazumna, smiješna i skandalozna priča, obmana; sveta tajna, ispovijest, gluposti; euharistija, metafora; strašni sud, nevjerovatno ludilo...⁶ Jedan drugi sveštenik sa kojim, uistinu, (za)počinje prava istorija ateizma, progovorit će gromoglasnije i smjelije od svojih neteističkih istomišljenika.

Opat Meslier,⁷ koga nazivaju „svetiteljem, herojem i mučnikom za ateističku stvar“, u svom obimnom *Zavještanju* žestoko napada Crkvu, Religiju, Isusa, Boga, ali i aristokratiju, Monarhiju, Stari režim... Sa neizrecivom žestinom žigoše društvenu nepravdu, idealističko mišljenje i kršćanski doloristički moral. Zastupajući izvjestan *anarhistički komunalizam*, sa pozicija materijalističke filozofije provejava i „jedan iznenađujuće savremen *hedonistički ateizam*“.⁸ Prvi put u istoriji ideja, zapisuje autor *Ateološke rasprave*, jedan filozof posvećuje jedno djelo pitanju ateizma: on ga zastupa, dokazuje, razla-

5 Šopenhauer, A., *O religiji*, Izd. I. Đ. Đurđevića, Beograd – Sarajevo, 1922., str. 87, 193.

6 Ferreira, C., *La supercheri dévoilée*; u Onfre, M., *Ateološka rasprava* (drugo izdanje), Rad, Beograd, 2006., str. 56 – 57, 273.

7 Jean Meslier (1664–1729), sveštenik u Etrepinjiju u Ardenima, uzdržan za sve vrijeme trajanja službovanja, izuzev jedne prepirke sa seoskim vlastelinom. Ovaj „autentični filozof“, koga je klasična historiografija očigledno odstranila, imao je sve da se ne sviđi: „svoju mržnju prema Bogu, kršćanstvu, idealizmu, asketskom idealu i svoju pohvalu slobodi, hedonizmu i zemaljskom životu.“ Pisati u vremenu u kojem je živio o *Jasnim i očiglednim dokazima o taštini i lažnosti svih božanstava i svih religija svijeta*, govori samo za sebe.

8 Onfre, M., *Ateološka rasprava*, cit. izd., str. 57.

že, argumentuje, navodi, izvještava o svom tumačenju, svojim refleksijama, ali se oslanja, isto tako, na svoje komentare o svijetu onakvom kakav jeste.⁹

„BOŽANSTVENI HOLBACH“

Vjera iščezava kad se počne razmišljati...

P. Holbach, *Le cristianisme dévoilé*

Nije (samo) puki cinizam nazvati nekoga „božanstvenim“ koji je, cijeli svoj stvaralački život, posvetio demontiranju ideje Boga proglašivši je protivurječnom i najnemogućijom. Prema svetim knjigama on je „surov i svirep demon“, dok je, s druge strane, ogledalo mudrosti, dobrote i pravde. Toliko je u brizi za čovjeka, da čak žrtvuje vlastitog sina da bi otkupio ljude, odnosno njihov smrtni grijeh: „Ovaj voljeni sin, jednak bogu, svome ocu, osuđen je na smrt od strane naroda, predmeta tvrdoglave nježnosti svoga oca, koji je nemoćan da spase ljudski rod a da ne žrtvuje svoga vlastitog sina. Tako nevin bog postaje žrtva pravičnog boga...“¹⁰ Upravo u postupcima boga vrhuni njegova protivurječna priroda. Neki put zove sebi nudeći dobro, da bi potom razastirao zlo. U isto vrijeme voli i mrzi, priziva i proklinje, obećava i obmanjuje, tako da se doima rastrgan najrazličitijim strastima, ćudima i smjernjima. Ovakva ideja o vrhunskom biću bez sumnje je potpuno protivurječna i baca svakog razumnog čovjeka u potpunu sumnju u vjerodostojnost njegovog postojanja¹¹ i njegovo „otkrivanje“ hrišćaninu/kršćaninu kao da prate nedoumice i logički paradoksi, koliko god teza o bogu logičaru zvučala heretično. Izgleda da je njihov bog, u sporazumu sa tumačima svoje tobožnje volje, *stvorio plan da udvostruči tamu njihovog neznanja*. Obrača im se kriptoznom tezom da je otkrivena volja *tajna*, nešto što nije pristupačno ljudskom duhu. Ako je tako, pita se Holbach, kakva je onda bila potreba da se ona objavi? *Zar je potrebno da se bog pokaže ljudima jedino zato da ne bi bio shvaćen?*¹²

9 *Ibid.*, str. 57 - 58.

10 Nama se predočava smrt božijeg sina, kaže Holbach (fusnota 15), kao nesumnjiv dokaz dobrote boga oca. Nije li to više nesumnjiv dokaz njegovog zvjerstva, njegove nepomirljive osvete, njegove svireposti? Jedan dobri hrišćanin umirući je rekao „da nije nikada mogao shvatiti da je dobar bog učinio da umre nevin bog da bi se ublažio pravičan bog.“ Holbah, P., *Razgoličeno hrišćanstvo*, Svjetlost, Sarajevo, 1956., str. 78 – 79.

11 Smailagić, N., Predgovor, 20 (u Holbah, P., *Razgoličeno hrišćanstvo*, cit. izd.).

12 Besmislenost toga Holbach ilustruje i ovom rečenicom: „Reći da se bog otkrio jedino zato da bi objavio tajne, to jest *da se bog otkrio jedino da ostane nepoznat...* (Ibid, 86). Ili, kod Diderota: „Jednom riječi, dragi oče, *vaš bog – to je vječno ćutanje...*“ Didro, D., *O religiji (Razgovor sa sveštenikom Bartelemijem)*, Svjetlost, Sarajevo, 1958., str. 90.

Bez obzira na monoteističku oholost (u našem slučaju, judejsko-kršćansku), te tvrdoglavo odbijanje onog prije i poslije, u njihovom sistemu vjerovanja nalazi se mnoštvo dogmi pozajmljenih od paganizma. Tako je jevrejska religija, na primjer, u svojoj osnovi egipatska. Nije tajna što vidimo Jevreje i kršćane koji su ih naslijedili, „napojene pojmovima“ uzetim od Feničana, žreca ili Perzijanaca, od Grka i Rimljana. Upravo trgovina s Grcima im je omogućila da upoznaju Platonovu filozofiju, „tako sličnu sa romantičnim duhom istočnjaka i tako sličnu duhu religije koja je sebi stavila u dužnost da se učini nepristupačnom razumu.“¹³

Kao da je natuknica kršćanskog filozofa patristike Augustina u *De civitate Dei* da kršćanstvu najbliže stoji platonizam, bila šlagvortom za Paula Heinricha Dietricha von Holbacha. Po njemu upravo Aurelije priznaje da je kod Platona našao početak Evanđelja sv. Ivana/Jovana. Takođe navodi i Origena iz Aleksandrije koji, u svojoj polemici protiv Kelsosa (Celsusa), kaže da je ovaj prigovarao Isusu Kristu/Hristu da je pozajmio više svojih načela od atenskog filozofa. No, oslušnemo li malo bolje Kelsovu knjigu *Alethes Logos*,¹⁴ bez obzira što nije sačuvana i što za nju znamo iz Origenovih navođenja,¹⁵ vidjet ćemo da interpolacija platonizma u kršćanstvo nije bez poteškoća.

Dakle, prvi kritičar kršćanstva bio je platoničar Kelsos. Iako je to pokret barbara, a ne Helena, Kelsos u biti dovodi kršćanstvo u okvir platonizma i odatle kritikuje novu religiju.¹⁶ Kako prihvatiti zatočenost ideje Dobra pred bogom, koji je prije djelovao kod Hebreja, a sada se obraća preko kršćanstva i drugima? Kako je uopšte moguća ta povijesna prisutnost boga koji je, uz to, i osvetoljubiv? Prihvatiti tu religioznost kao jedinu istinu, nemoguća je misija za filozofe Platonove Akademije, i ne samo za njih:

13 Holbah, P., *Razgoličeno hrišćanstvo*, cit. izd., str. 70.

14 Kelsov tekst *Alethes logos* je polemika protiv *pseudes logos* kršćana. Naslov je, najvjerojatnije, odabrao prema Platonovom sedmom pismu (*Epist.* VII, 342 AB gdje piše: *esti gar tis logos alethes...*) koje Kelsos doslovno citira (VI, 9), „gdje se govori o imenu, govoru, slici i spoznaji bića.“

15 Njegovo djelo *Kata Kelsou* (*Contra Celsum*) usmjereno je protiv pagana i Židova. Osnove učenja kršćanskog vjerovanja u četiri knjige *Peri archon* (*De principiis*), pak, prema Eusebiju (*Hist. eccl.* 6, 24, 3) pisano je prije Origenovog odlaska iz Aleksandrije, dakle, prije preseljenja u Cesareju, oko 231/232. godine.

16 Osnovna je razlika u tumačenju pojma boga, odakle slijede i druge pojedinosti. Time se ide na pretpostavku da se zna šta je bog i koji je pravi, a koji nije. To već nije filozofska ravan dijaloga. „Bog platoničara hoće da bude apsolutnost koja se potpuno razlikuje od svijeta i sa svijetom nema neposredne veze. Odatle je neprihvatljiv cijeli kršćanski mit o dolasku boga i iskupljenju čovjeka.“ B. Bošnjak, *Grčka filozofska kritika Biblije (Kelsos contra apologeticos)*, Naprijed, Zagreb, 1971., str. 105–106.

„Ako bi ideja demiurga, ideja Dobra i uopće svijet ideja izgubili svoju razliku od stvarnog svijeta i svoje mjesto našli samo u ovoj realnosti, šta bi onda od toga ostalo? Duša se sjeća svijeta ideja i teži ponovno povratku tom svom iskonu. To je životni cilj platoničara. A mit o dolasku boga na zemlju ne znači za njih ništa. Ako je on bog, njemu nije potrebno da dolazi među ljude, jer on može djelovati na njih i bez toga. Dakle, bog koji silazi na zemlju uopće ne može biti bog.“¹⁷

Za razliku od onog koji samo vjeruje, za filozofa bog može biti „samo čista i apsolutna ideja“, kojoj se ne može pripisati ni jedna kategorija (o tome je pisao Plotin, a kao problem obnovio i srednjovjekovni filozof Skotus Eriugena). Iz toga slijedi da antropomorfizam hebrejskog i kršćanskog shvatanja boga u odnosu na platonski smisao ostaje, u najmanju ruku, „čudan, nejasan i primitivan.“

Pored mnogih drugih i ovo mjesto, u knjizi „božanstvenog Holbacha“,¹⁸ naprosto intrigira svojom smionošću, ingenioznošću i duhovitim paradoksom. Naime, ako biti *ateist* znači nemati nikakvu ideju o božanstvu, „hrišćanska teologija može biti smatrana jedino kao nauka koja smjera da uništi vjerovanje u postojanje vrhovnog bića.“¹⁹ Konstatuje i nesaglasnost među hrišćanskim (kršćanskim, op.) teolozima o dokazima postojanja jednog boga. Uzajamno se časte nazivom *ateist*, jer im dokazivanja nikada nisu ista.

Veoma je malo ljudi među kršćanima koji su pisali o postojanju boga, veli Holbach, a da nisu bili optuženi za ateizam (primjerice, Descartes, Clark, Pascal, Arnold i Nicolaus Cusanus bili su smatrani *ateistima*). Razlog za to je jednostavan: „potpuno je nemoguće dokazati postojanje jednog bića, tako čudnog kao što je ono od kojeg je hrišćanstvo napravilo svoga boga.“²⁰ Argumenti tipa da ljudi nisu u stanju da sude o božanstvu i da je njihov duh suviše ograničen, ne čine se uvjerljivim. Ako je tome tako, zašto

17 *Ibid*, str. 103.

18 I u Francuskoj se čuti o radu barona od Holbacha: nema stručnog ni naučnog izdanja kod uglednog izdavača filozofske literature; nema radova, teza, aktuelnog istraživanja profesora koji ga preporučuje; nema djela u džepnim izdanjima, a još manje u Plejadi, za razliku od Rousseaua, Voltairea, Kanta ili Montesquiea koji imaju svoja izdanja. Nema kursa niti seminara posvećenih izlaganju i širenju njegovog mišljenja, nijedne jedine biografije... Univerzitet i dalje prepričava, kada je riječ o tzv. vijeku Prosvjedenosti, Rousseauov društveni ugovor, Voltaireova tolerantnost, Kantov kritičizam, te filozofske epinalne slike. A ništa o Holbachovom ateizmu... Žalosno!, konstatuje Michel Onfray (*Ateološka rasprava*, str. 58 - 59).

19 *Holbah, P., Razgoličeno hrišćanstvo*, str. 111.

20 *Sveto pismo ga zove Skriveni bog. David nam kaže da on smješta svoje sklonište u mrak, da mutne vode i oblaci čine šator koji ga pokriva* (*Ibid*, 109).

se onda o njemu neprestano rasuđuje? Zašto mu se označavaju kvaliteti koji ruše jedan drugoga? Zašto o njemu pričati bajke?, pita se Holbach.

Skoro da bismo se složili sa jednim crkvenim ocem koji je rekao: *Boga najviše tada poznajemo kada smatramo da je nesaznajan.*²¹ Ne može nam se spočitati da, zajedno sa Holbachom, nismo pokušali (pro)misliti...

POLITEISTIČKI MONOTEIZAM ILI: (NE)VJEROVANJE U JEDNOG BOGA

Ali vjerujem, govoreći među nama, da vi ne postojite.

Ono što je Voltaireov Spinoza rekao svome Bogu

Kada jedan autor, istražujući porijeklo hrišćanstva, upotrijebi neologizam „hrišćanin – pagan“,²² onda ova religijska doktrina, ali i praksa, i nije tako originalna. Sem rezidualnog paganizma, pokazat ćemo to poredeći je sa nekim aspektima grčkog vjerovanja, upitan je i tzv. „monoteizam“. Od Homerovog vremena, grčka se religija odlikuje *antropomorfizmom*. Za razliku od hrišćanskog Boga koji zna biti „nepravičan i svirep“, grčki bogovi imaju ljudski oblik i prijateljski se miješaju sa smrtnicima. Čak i kada su rasrđeni, nisu neumoljivi, ako su, opet, nadljudski, nisu čudovišni. Parabole u kojima se o njima govori pripisuju im dobroćudan i društven karakter. Bez obzira na neke izuzetke, „to su bila vjerovanja blagih i razumnih ljudi koji su se savjesno oduživali obredima predaka, kojima je bio stran mračni fanatizam...“²³

Dogma o *raju i paklu* u religioznom sistemu hrišćana/kršćana, samo je promjena imena *Tartara i Elizeja*, tih boravišta paganske mitologije na koja, već prema zasluži, odlaze duše umrlih. Ona preduzima dugi put pod zemljom, kuda je vodi Hermes *psychopompos* (pratilac duše), ili, najposlije, u vidu ptice leti prema dalekim krajevima na zapadu, tamo gdje sunce zalazi i gdje se nalaze Ostrva Blaženih.²⁴ Grci su zamišljali da postoje i *limbusi*, boravišta za duše djece koja su umrla sasvim mala, i *čistilište*, gdje su se blaže-

21 *Tune Deum maximè cognoscimus cùm ignorare eum Cognoscimus.*

22 Kaucki, K., *Poreklo hrišćanstva*, Kultura, Beograd, 1967., str. 427.

23 Renak, S., *Orfeus (opšta istorija religija I)*, Svjetlost, Sarajevo, 1958., str. 146–147.

24 Po jednom raširenom vjerovanju duša „prodire u pakao“ pošto se prevezla preko rijeke Stiks u barci starog lađara Harona, koji je tražio da mu se prevoz plati novcem što se stavljao u usta umrlog. U paklu duši sude tri suca: Minos, Eak i Radamant, koji su i za života bili pravedne sudije; osuđena za svoja nedjela, ona ispašta u Tartaru; nagrađena za svoje vrline,

nim postupcima očišćavale duše. I priznavanje samo jednog jedinog Boga od strane hrišćana/kršćana, istog kao što je onaj Mojsijev, budi sumnju: njihovo obožavanje trojnog božanstva, pod imenom *trojstva*, prikriveni je politeizam. Holbach to ovako obrazlaže: vrhovni bog rađa jednog sina jednakog sebi; od jednog i drugog boga proizlazi treći, jednak obojici prvih; ova *tri boga* jednaka u božanstvu, u savršenosti, u vlasti obrazuju, ipak, samo jednog jedinog boga... Da li se božanstvo pomučilo da prosvijetli ljudski rod, pita se Baron, *samo da bi mu otkrilo slične tajne?*²⁵

Nije nikakva tajna da su prvi učenjaci hrišćanstva bili platonisti i da je dogma trojstva, najvjerovatnije, pozajmljena iz Platonove filozofije (ne bi se složili sa Holbachom da su to njegove sanjarije „ili možda alegorije pod kojim je ovaj romantični filozof nastojao da sakrije svoje učenje“). Dakle, Platon dopušta tri hipostaze ili načina da se postave božanstva. Prva je stvarala *vrhovnog boga*, druga *Logos* (riječ, božiji um), proizveden od prvog boga, dok je treća *duh* ili duša svijeta. Njihov je zanos, zasigurno, nalazio u Platonu učenje slično njihovoj religiji. Ako su i htjeli da mu budu zahvalni, trebali su ga učiniti svojim prorokom ili crkvenim ocem.²⁶ O inkorporiranju paganskog u ovaj i ovakav „monoteizam“, najbolje govori slučaj drugog od ovih bogova ili, rečeno jezikom hrišćana, *druga ličnost trojstva*. Riječ je, naravno, o Isusu Hristu/Kristu koji se, obučen u ljudsku prirodu, ovaplotio u utrobi jedne djevice i, odričući se svoga božanstva, podvrgnuo se slabostima vezanim za ljudski rod; čak je i skončao sramnom smrću ispaštajući grijehove zemlje.

Nemoguće je ne vidjeti da je sve ovo pozajmljeno od Egipćana, Hindusa i Grka, čije su mitologije pretpostavljale bogove u ljudskom obliku i potpuno podvrgnute ljudskim slabostima. Prvobitno žrtvovanje boga, obično praćeno žvakanjem ili pričešćivanjem, stalno se održavalo u grčkim vjerskim obredima.²⁷ Zanimljivo je spomenuti, u smislu uticaja i mogućeg preuzimanja, i fakat da su pristalice orfizma zastupale doktrinu praroditeljskog grijeha.²⁸

ona boravi na Jelisejskim poljima, „koja su ponekad pod zemljom u blizini pakla, a ponekad u dalekim krajevima, u krajevima gdje vlada vječno proljeće“ (*Ibid.*, str. 149).

²⁵ Holbah, P., *Razgoličeno hrišćanstvo*, str. 107. Upravo su jezuitski misionari na Tibetu pronašli božanstvo slično ovome. Kod Tatara, na primjer, bog se naziva *Kon-cio-cik*, jedinstveni bog i *Kon-cio-sum*, trojni bog.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Renak, S., *Orfeus (opšta istorija religija I)*, cit. izd., str. 153. Po svemu sudeći, Egipćani su prvi koji su tvrdili da su njihovi bogovi bili tjelesni. I bog kineskog naroda, *Foe*, rođen je od djevice oplodene sunčanim trakom; takođe, niko u Hindustanu ne sumnja u ovaploćenje *Višne*.

²⁸ Po njima duša je zatvorena u tijelu kao u grobu ili zatvoru, i to za kaznu zbog jednog vrlo starog grijeha koji su učinili preci ljudi, Titani: oni su izdajnički ubili mladog boga Zagreja

Sve u svemu, za razliku od tzv. „monoteista“, Grci su se pokazali tolerantnim, tako da se vjerski progoni vrlo malo spominju u njihovoj (h)istoriji. Primjeri Anaksagorinog protjerivanja zato što je posumnjao u bogove ili Sokratove osude na smrt zbog navodnog ismijavanja istih, izuzeci su koji potvrđuju pravilo. Naime, koliko god bila besmislena optužba da Sokrat ne vjeruje u državne bogove protežirajući nekakve vlastite „demone“ (grč. *daimonion* – unutrašnji glas, intuicija), razlog nije bio dogmatička resp. religijska netrpeljivost. Bliže je istini da je bio žrtva tzv. „poslovnih sveštenika“ i onih koje danas nazivamo veleposjednicima, preduzetnicima.

LITERATURA

a) Antički izvori:

- Cic. *De nat. d., Tusc. d.*
- D. L. IV, II
- Diod. Sic. V
- Plat. *Theaet, Prot.*
- Plut. *De exil.*
- Sext Emp. *Pyrrh Hyr. III, Adv. Math. IX*
- Stob. *Flor. III*

b) Moderniji:

- Bošnjak, B., *Grčka filozofska kritika Biblije (Kelsos contra apologeticos)*, Naprijed, Zagreb, 1971.
- Didro, D., *O religiji (razgovori sa sveštenikom Bartelemijem)*, Svjetlost, Sarajevo, 1958.
- Đurić, M. N., *Istorija helenske etike*, BIGZ, Beograd, 1976.
- Ferreira, C., *La supercheri dévoilée* (u M. Onfre *Ateološka rasprava*, cit. izd.)
- Holbah, P., *Razgoličeno hrišćanstvo*, Svjetlost, Sarajevo, 1956.
- Jodl, F., *Istorija etike (Geschichte der Ethik – als philosophischer Wissenschaft)*, V. Masleša, Sarajevo, 1963.
- Kaucki, K., *Poreklo hrišćanstva*, Kultura, Beograd, 1967.
- Onfre, M., *Ateološka rasprava* (drugo izdanje), Rad, Beograd, 2006.
- Renak, S., *Orpheus (opšta istorija religija I)*, Svjetlost, Sarajevo, 1958.
- Šopenhauer, A., *O religiji*, Izd. I. Đ. Đurđevića, Beograd – Sarajevo, 1922.

ŽELJKO ŠKULJEVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Zenica, BiH

A SHORT INTRODUCTION TO ATHEISM

Abstract: As in most other things without ancient Greeks it is not possible to introduce atheism or to reflect on atheism. Although some researches the burning of Protagoras' writing *On the Gods* consider as the first known example of the so-called "intellectual inquisition" that does not determine a Greek man neither Greek gods. Unlike the Christian God who can be "unfair and cruel" the Greek gods have a human form and they amicably mix with mortals. Even when angry they are not inexorable, if suprahuman they are not monstrous. Parables related to Greek gods depict them as good-natured and sociable. In spite of some exceptions "it seemed to be the belief of mild and reasonable people who conscientiously, by performing religious ceremonies, respected their ancestors without dark fanaticism..."

When Arthur Schopenhauer says that faith is not for philosophers that does not annihilate the possibilities for philosophical and theological dialogue. Unlike farming dogmatic "flowers" philosophy is moving in "only the realm of what can be known..."

Keywords: atheism, philosophy, Holbach, faith, religion, theology

Primljeno: 21.8.2015.

Prihvaćeno: 02.11.2015.